

УДК 271.22(497.13)“1942“

Српска политичка мисао

Оригинални
научни рад

број 3/2017.
год. 24. vol. 57.
стр. 35-53.

Александар Стојановић

Институт за новију историју Србије, Београд

Растко Ломпар

Београд

ОСНИВАЊЕ ХРВАТСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У КОНТЕКСТУ НЕМАЧКЕ ПОЛИТИКЕ И РАТНИХ ИНТЕРЕСА У ОКУПИРАНОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ*

Сажетак

У раду се, првенствено на основу мало познате немачке грађе из фондова Политичког архива Министарства спољних послова у Берлину, анализира оснивање Хрватске православне цркве и однос власти Трећег рајха према православним црквама на простору Југославије. Поменута грађа открива крајње прагматичан приступ званичног Берлина сложеним међунационалним и верским односима на Балкану, који су у плановима нацистичких функционера увек разматрани првенствено из угла немачких ратних и политичких интереса.

Кључне речи: Хрватска православна црква (ХПЦ), Руска православна загранична црква (РЗЦ), Српска православна црква (СПЦ), Независна држава Хрватска (НДХ), немачка дипломатија

---

* Рад је делимично настао у оквиру истраживања спроведених за потребе пројекта *Срби и Србија у југословенском и међународном контексту. Унутрашњи разитак и положај у европској/светској заједници* (бр. 47027) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Аутори најсрдачније захваљују др Вељку Ђурићу Мишини на пажњи и помоћи коју им је указао стављањем на располагање великог броја историјских извора и литературе које је годинама сакупљао.

Српска православна црква (СПЦ) и српски народ у целини доживели су огромна страдања на територији Независне државе Хрватске у периоду 1941–1945. године.¹⁾ Усташки режим уложио је много труда да реши тзв. „српско питање“, односно да Србе, који су чинили скоро трећину становништва на територији НДХ у највећој мери физички уништи, протера/исели или преведе у католичку веру. Иако је током трајања рата Павелићев режим мењао методе и није увек са истим интензитетом прогонио Србе, неспорна је чињеница да је их је увек третирао као непожељан и непријатељски елемент.

Православље је било важан чинилац српског националног идентитета, у Хрватској иначе организовано оспораваног још од 19. века,²⁾ а СПЦ је у перцепцији бројних хрватских политичара и идеолога представљала инструмент „београдске/великосрпске хегемоније“, уперен против интереса, па и самог опстанка хрватске нације.³⁾ Усташки идеолози, али и неке друге политичке и друштвене групе у НДХ, сматрале су да би уништењем српске цркве у великој мери олакшали и убрзали похрваћивање локалних Срба, односно, „њихов повратак вери дедова“.⁴⁾ Питање масовних покрштавања/прекрштавања или „верских прелаза“, које је следило након првог таласа терора а пре оснивања Хрватске православне цркве и данас представља историографску контроверзу, а посебно питање одговорности Алојзија Степинца и врха Католичке цркве у НДХ у том процесу.⁵⁾

- 1) О томе детаљно: Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945*, Ами, Београд, 1997; Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, Свет књиге, Београд, 2016.
- 2) О историји генезе геноцида над Србима у Хрватској детаљно: Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље. Хрватска православна црква*, Космос, Београд, 1989, стр. 9–22; Василије Ђ. Крестић (приредио), *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*, Прометеј, Нови Сад, 2009; Василије Ђ. Крестић, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, ЗУНС, Београд, 2010; Василије Ђ. Крестић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, Катена Мунди, Београд, 2015.
- 3) Детаљније о изразито негативној слици која је о Србима, СПЦ и њеној историјској улози стварана у хрватској штампи 1941–1945. године у: Mario Jareb, *Mediji i promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016, стр. 806–809; 822–828.
- 4) О томе сликовито сведоче и текстови савременика: prof. dr. Edo Lovrić, „O nazivu istočne crkve u području Kraljevine Hrvatske i Slavonije do konca Svjetsog rata“, *Alma mater Croatica. Glasnik hrvatskog sveučilišnog društva*, god. V, Zagreb, rujan 1941, br. 1, стр. 92–93; Mile Budak, *Govor u Slavonskom Brodu, Hrvatski narod*, 16. 6. 1941; Крилатица о Србима као „Хрватима православне вере“ постала је изузетно фреквентна у штампи и пропаганди НДХ од лета и ширења устанка.
- 5) Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље*, нав. дело, стр. 65–80; Jure Krišto, „Crkva i država. Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Dijalog povijesničara – istoričara*, 1, Fridrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000, стр. 189–205; Nevenko Bartulin,

Политика неконтролисаног терора над Србима у првих година дана постојања НДХ⁶⁾ однела је огроман број живота и довела до масовног егзодуса српског народа.⁷⁾ Она ипак није остварила своје циљеве: суочени са опасношћу Срби су организовали отпор и масовно се прикључивали четничким и партизанским одредима, који су својим борбеним дејствима онемогућавали редовно функционисање органа НДХ, истовремено узрокујући и компликације у немачким ратним плановима. Не могавши да физички уништи, протера или покрсти/прекрсти сво српско становништво, Павелићев режим био је приморан да већ од почетка 1942. размотри промене у односу према Србима, који су чинили окосницу антифашистичких покрета на простору НДХ.⁸⁾

На таласу промене политичког курса у Хрватској, а као део једног сложенијег решења „српског питања“, у чему је свој интерес имао и Трећи рајх, основана је и Хрватска православна црква. Промену курса најавио је поглавник лично, изрекавши у свом говору у Сабору 28. фебруара 1942. да се „у православље не дира“, али да Хрвати не могу да дозволе постојање националне цркве чије је средиште у другој држави, и чији је рад уперен против интереса и самог опстанка Хрватске.⁹⁾ Већ у наредним данима врх хрватске државе расправљао је о неуспесима масовних прекрштавања Срба и модалитетима за превођење Срба у Хрвате-православце. Решење је пронађено у оснивању ХПЦ,¹⁰⁾ до којег је званично до-

---

„Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povjest*, Vol. 39, Zagreb, 2007, стр. 225–232.

- 6) Fikreta Jelić–Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941–1945.*, Liber–Školska knjiga, Zagreb, 1977, стр. 158–178; Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље*, нав. дело, стр. 53–65.
- 7) Према званичним подацима Комесаријата за избеглице владе Милана Недића, у Србију је са територије НДХ пребегло преко 200.000 од укупно 241.011 регистрованих избеглица. Немачки подаци као и интерне процене колаборационистичких власти у Србији помињали су и знатно веће бројке, у распону од 300.000 до преко 400.000 избеглица из НДХ. Процену о већем броју избеглица дао је током послератног суђења и Франц Нојхаузен, а о бројци од 400.000 избеглих писао је и сам Недић у свом допису генералу Данкелману у септембру 1942. године (Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, Narodna knjiga–ISI, Beograd, 1981, стр. 278–280).
- 8) Fikreta Jelić–Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941–1945.*, нав. дело, стр. 225–277.
- 9) Детаљније о тада актуелним ставовима Павелића и водећих усташа о СПЦ и православљу у: Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1996, стр. 113–127.
- 10) Поједини аутори, попут Љуба Бобана и Вељка Ђурића Мишине, помињу молбу о оснивању ХПЦ, коју је група православних свештеника и јавних личности, на подстицај немачких обавештајних агентура, потписала и предала Павелићу. Најзвучнија имена међу њима били су свештеник Василије Шурлан (о коме ће бити више речи у наставку)

шло на основу уредбе о њеном оснивању, објављене у „Народним новинама“ 7. априла 1942.¹¹⁾ Успостављање ХПЦ и довођење руског емигранта митрополита Гермогена¹²⁾ на њено чело представљају *par excellence* пример лаичке инвеституре, у којој световне (политичке) власти неканонски оснивају цркву, организују њен унутрашњи поредак и постављају свештенство и јерархију. У оснивању и организовању ХПЦ истакнуту улогу одиграо је и бивши чиновник СПЦ Милош Оберкнежевић (у изворима се јавља и као Обркнежевић и Оберкнезовић), који је за потребе усташа сачинио нацрт њеног устава, служећи се Уставом СПЦ као узором. Павелић је, након извесних измена и допуна, одобрио такав устав ХПЦ¹³⁾ и он је оглашен у „Народним новинама“ 5. јуна 1942. године. Тиме је заокружен процес стварања ХПЦ, чије је свештенство третирано као државно чиновништво и претежно било састављено од белоруске емиграције и бивших српских свештеника који су и пре 1941. били познати по проблематичном понашању.¹⁴⁾

и посланик у Сабору Саво Бесаровић (Вељко Ђ. Ђурић, *Усташе и православље*, нав. дело, стр. 140–141).

- 11) Саму уредбу Павелић је потписао 3. априла (Nikica Barić, „O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine: primjer Velike župe Posavje“, *Croatia Christiana Periodica*, No. 74, стр. 137).
- 12) Митрополит Гермоген (Максимов) био је јекатеринславски архиепископ и новомосковски митрополит, који је пред большевима напустио Русију. Био је емигрантски духовник руских избеглица у Грчкој и Југославији. Избијање Другог светског рата дочекао је, као осамдесетогодишњак, у манастиру Хопово на Фрушкој гори. Био је удовац, и имао је шесторо деце. Околности под којима је стао на чело ХПЦ и да ње нису сасвим разјашњене. Детаљније: Мара Шовљаков, „Галерија ликова Хрватске православне цркве“, *Споменица историјског архива „Срем“*, бр. 9, 2010, стр. 79–81.
- 13) Томислав Вуејва сматра да је устав ХПЦ у ствари преписан устав СПЦ из 1931. године. Tomislav Vujeva, *Kollaboration oder begrentzte Loyalität? Die historiographische Diskussion um Erzbischof Alojzije Stepinac von Zagreb und den katholischen Klerus in Unaabhängigen Staat Kroatien (1941–1945)*, Doktorarbeit, Wien, 2009, стр. 168. Детаљније о уставу ХПЦ: Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, нав. дело, стр. 159–176.
- 14) Међу српским сарадницима усташког режима посебно се истичу два имена: Василије Васа Шурлан и Милош Оберкнежевић. Шурлан, који је према неким изворима био Рус грузијског порекла, био је парохијски свештеник СПЦ из Земуна (Михаил Витальевич Шкаровский, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви в годы Второй мировой войны“, *Вестник церковной истории*. 2007. № 3(7), Москва, стр. 236). И пре рата имао је проблематично понашање и више пута је кажњаван дисциплинским мерама. Био је нервно неуравнотежен, скромних интелектуалних домета (премда је уображавао другачије), и сплеткатио против колега. Крајем тридесетих постао је отворени симпатизер нацизма и ухватио везе са немачким агентурама, због чега је саслушаван од врха СПЦ у марту 1941. Током постојања НДХ радио је на оснивању ХПЦ, писао чланке у њеном листу, био активни сарадник режима и пропаганде због чега га је Павелић одликовао 1944. Сачувани су преписи његових писама Павелићу и Хитлеру, а живот је окончао у емиграцији у Јужној Америци. Милош Оберкнежевић био је правник рођен у Београду (1910). Рат га је затекао као чиновника (заменика благајника) СПЦ у Сремским Карловцима. Почетком 1942. боравио је (са Шурланом и

Током дуже од седам деценија истраживања историје ХПЦ мотиви и заслуге за њено оснивање различито су тумачени у историографији и публицистици. Највећи број српских аутора тумачио је оснивање ХПЦ као једну од фаза асимилације и денационализације Срба у Хрватској, односно као део (или инструмент) целокупног геноцида који је над српским народом извршен у НДХ.¹⁵⁾ Хрватски аутори далеко су хетерогеније тумачили оснивање ХПЦ, као и снаге и мотиве које су стајали иза овог чина. Историчари старије генерације, попут Фикрете Јелић-Бутић и Виктор Новака, видели су у оснивању и раду ХПЦ наставак сурове антисрпске политике усташа, спровођене уз помоћ Немаца али и Католичке цркве. За разлику од њих, Љубо Бобан истицао је улогу италијанске политике у томе.¹⁶⁾ Већи број проуштакских и хрватских аутора оснивање ХПЦ видело је као позитиван догађај, искорак ка побољшању положаја Срба, па чак и неку врсту велике државничке мудрости Анте Павелиће, којим се, мање-више, положио православног становништва у Хрватској само враћао на онај од пре 1918. године.¹⁷⁾ Поједини публицисти, блиски југословенским службама безбед-

---

другима) у аудијенцији код Павелића и интензивно радио на оснивању ХПЦ. Израдио је њен устав и постао Гермогенов секретар. После неколико месеци из непознатих разлога преселио се у Нови Сад, где се издавао за судију и доктора наука, па је чак и ухапшен и у априлу 1944. осуђен за превару. Новосадска „Нова пошта“ писала је о њему у склопу једне велике коцкарске афере. Живео је у емиграцији, где је и објавио већ поменуто дело у коме оправдава и велича свој и Гермогенов рад. Више о Шурлану, Оберкнежевићу и другим личностима ХПЦ: Мара Шовљаков, „Галерија ликова Хрватске православне цркве“, нав. дело, стр. 68–84; Радован Пилиповић, „Момчило Ђујић и Василије Шурлан – два антипода у свештеничким мантијама“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 3/2011, Бања Лука, стр. 339–355.

- 15) Упореди: Боко Слијепчевић, „‘Хрватска православна црква’. О једној књизи и поводом ње“, *Глас канадских Срба*, 25. април 1985, стр. 6; Никола Жутић, „Римокатолицизам и геноцид у НДХ“, у зборнику: *Геноцид у 20. веку на простору југословенских земаља* (приредио: Јован Мирковић), Музеј жртва геноцида–ИНИС, Београд, 2005, стр. 347–348, са већ наведеном литературом о ХПЦ. Поред српских аутора такво виђење дели и М. В. Шкаровскиј у поменом делу.
- 16) Бобан је изнео став према коме је на оснивање ХПЦ пресудно утицала интервенција италијанске круне, што је становиште које не изгледа одрживо када се суочи са грађом хрватског, немачког и српског порекла (Вељко Ђурић, *Српска православна црква 1941–1945*, докторска дисертација, Нови Сад, 1996, стр. 477).
- 17) Видети нпр. Savić Marković Štedimlija, „Pravoslavlje u Hrvatskoj“, objavljeno u: Petar Rožar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, нав. дело, стр. 72–73; Miloš Oberknežević, „Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva“, *Hrvatska revija-otisak*, Barcelona-Munchen, 1979; Ante Pavelić, *Hrvatska pravoslavna crkva*, Domovina, Madrid, 1984. У новије време такви ставови присутни су у: Tomislav Vuković, „Kako su Hrvati i Slovenci postali pravoslavni Srbi“, *Glas koncila – katolički tjednik*, br. 10. 10. mart 1991, стр. 13. За разлику од већине наведених аутора, маршал НДХ Славко Кватерник у својим мемоарима приказује оснивање ХПЦ као производ патолошке потребе Павелића да контролише све цркве у Хрватској (Nada Kisić-Kolanović (priredila), *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Golding Marketing, Zagreb, 1997, стр. 218).

ности, још су током седамдесетих година приказивали да је ХПЦ директно створио Гестапо, односно његов оперативац Ханс Хелм, али осим заводљивог наратива нису понудили никакве изворе који би поткрепили такве тврдње.¹⁸⁾ Напоследку, чак и у најновијим истраживањима хрватских колега, може се наићи на оригинална, премда недовољно утемељена тумачења,¹⁹⁾ попут становништа Никице Барића да је ХПЦ основана као уступак муслиманима који су се осетили угроженим масовним прелазима православних на католички обред.²⁰⁾

Бројни историјски извори у које смо имали увид, као и резултати истраживања колега које су се раније бавиле питањем оснивања ХПЦ, наводе на закључак да је до оснивања ове установе дошло у оквиру промене политичког курса владе НДХ, чији је циљ био одвајање Срба од покрета отпора, и који је, премда инициран од хрватског руководства, снажну подршку имао и од Немаца. Одређене идеје о потреби пацификације православног становништва путем признавања њихове цркве или стварања нове биле су присутне још у првим месецима НДХ, а многе од њих потицале су са немачке стране.²¹⁾ Немци су на простору европс-

- 18) Реч је о фељтону аутора Светозара Лоза и Миленка Додера „Хрватска православна црква – агентура окупатора“ који је у загребачком *Вијеснику* излазио у периоду фебруар-март 1976. Фељтон обилује динамичним дијалозима немачких агената и свештеника ХПЦ (па и самог Гермогена), које би било апсолутно немогуће реконструисати на основу стварних историјских извора. Више доказа о учешћу немачких служби у оснивању, а посебно организацији и регрутацији свештенства ХПЦ, изнео је Велко Ђурић Мишина (*Усташе и православље. Хрватска православна црква*, нав. дело, стр. 148–151).
- 19) Међу таква тумачења свакако спадају и ставови Владимира Гајгера, који је у свом раду о пресуди митрополиту Гермогену навео да се СПЦ слагала са оснивањем ХПЦ и видела ту акцију као могућност спасавања Срба, али да се није слагала да Гермоген буде проглашен за патријарха. Из наведеног Гајгеровог чланка, чији се спорни део заснива на исказима осуђиваног преваранта Милоша Оберкнежевића, производи да је СПЦ саучествовала у оснивању ХПЦ а да је питање њеног признавања само „одгођено за нормалније прилике“. (Vladimir Geiger, „Smrtna presuda Vojnog suda Komande grada Zagreba poglavaru Hrvatske pravoslavne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mitropolitu Germogenu 1945. godine“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, Knj. 2, Fridrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000, стр. 571–572). Сличне ставове, ослањајући се на исте „изворе“, изнео је и Јуре Кришто, који је, додуше, подсетио и на теорију усташког викара Вилима Цецеље, по којој је оснивање ХПЦ предложио „узорити“ надбискуп Алојзије Степинац лично (Jure Krišto, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Globus, Zagreb, 2001, стр. 247–254).
- 20) Nikica Barić, „O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine: primjer Velike župe Posavje“, нав. дело, стр. 138.
- 21) Оперативац Абвера Артур Хефнер још је половином јуна 1941. године указивао да би СПЦ требало да добије признање уколико се реформише у складу са националним карактером НДХ, а на потребу да се Србима дозволи организовање самосталне црквене организације (по угледу на постојећу муслиманску) указивао је и Зигфрид Каше у разговору са министром Младеном Лорковићем (Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941–1945.*, нав. дело, стр. 176; Petar Požar, *Hrvatska pravoslavna crkva*

ког Југоистока ствари посматрали у знатно широј перспективи, у којој је на однос према ХПЦ утицала и ситуација са СПЦ у Србији али и став Руске православне цркве (заграничне/РЗЦ). Наредне стране садрже анализу немачких дипломатских докумената везаних за ХПЦ али и православне цркве на простору окупиране Југославије уопште. Највећи број докумената чине извештаји и дописи истакнутих дипломата: Феликса Бенцлера и Зигфрида Кашеа. Бенцлер је у окупираној Србији имао положај специјалног опуномоћеника Министарства спољних послова и редовно је реферисао Берлину о приликама у земљи и односу са колаборационистичким властима. Каше, иначе истакнути нациста, припадник СА и ратни ветеран, био је дипломатски представник Рајха у НДХ.²²⁾ Развио је блискост са Павелићем и снажно подржавао усташки покрет, сматрајући га водећом снагом хрватског народа и јединим искреним савезником Немачке на простору окупиране Југославије. Имао је огroman утицај на доношење политичких и војних одлука.

Према сачуваним документима немачког порекла, немачко Министарство спољних послова први пут је сазнало за намере хрватског руководства о оснивању православне цркве почетком фебруара 1942. године. Ово је, истовремено, и најубедљивији контра-аргумент тези да су ХПЦ створиле немачке обавештајне агентуре. Зигфрид Каше је у разговору са Павелићем и Лорковићем обавештен да су планови за оснивање ХПЦ увелико у току. Павелић му се поверио да ће изнети то питање пред Сабор средином фебруара.²³⁾ Касније је Каше јављао да је током другог састанака од Павелића сазнао да ће ускоро примити по једног српског свештеника из Земуна и Вараждина као и да прво намерава да установи једну црквену општину, вероватно у Загребу па тек онда да да статут цркви.²⁴⁾ Ови Кашеови извештаји убедљиво демантују касније Павелићеве тврдње да је настанак ХПЦ иницирала група српских свештеника, јер је, на основу примарних историјских извора, јасно да је аудијенција код поглавника била формалног карактера.

Питање које се намеће јесте на који је начин Немачка гледала на оснивање ХПЦ и који је био њен интерес у том подухвату. Превасходно је битно сагледати какво је немачко виђење конфесио-

---

u prošlosti i budućnosti, нав. дело, стр. 112). Ове иницијативе, међутим, нису пресудно утицале на оснивање ХПЦ.

22) Nada Kisić Kolanović, „Siegfried Kasche: njemački pogled na Hrvatsku 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3/2011, Zagreb, стр. 773–800.

23) Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Geistliche Angelegenheiten (RZ 509), R 67687.

24) PA AA, RZ 509, R 67687.

налних односа у новој хрватској држави. Немачки извори указују на то да је преовлађујуће мишљење било да је СПЦ у Краљевини Југославији имала апсолутни примат у држави, али да се ситуација драстично изменила након њеног слома. На прво место по значају на територији НДХ избила је Римокатоличка црква, која је била у снажној експанзији. Немачки извештаји уочавају две „струје“ у католичкој цркви. Високи клер на челу са надбискупом Степинцем сматра се експонентом „политичког католицизма“, дакле следбеницима политике Ватикана и римске курије.²⁵⁾ Са друге стране, ниже свештенство и понеки монашки редови су, према немачким оценама, изразито националистичко-хрватски орјентисани, дакле ближи усташком режиму.²⁶⁾ Ова „подела“ у католичком клеру није значила да је један његов део супротстављен властима, већ су циљеви римокатоличке цркве сматрани идентични државним, иако су извесне несугласице између њих примећене.²⁷⁾ Што се тиче политике усташких власти, у масовним преверавањима и прогонима свештеника СПЦ Немци су јасно уочавали обрачун са српским народом у НДХ. Према њиховим информацијама број проверених Срба варирао је између 100.000 и 150.000.²⁸⁾ Такође, Немци су били упућени и у размере злочина над српским народом у Хрватској и учешћу појединих католичких свештеника у њима. Према једном извештају ти злочини у својој суровости не „одсутпају ни мало од нељудских мучитељских метода Совјета“.²⁹⁾

Иако је усташки покрет био под немачком заштитом, као и сама НДХ, то није значило да је сваки потез загребачког руководства подржаван из Берлина. „Напредак политичког католичанства на Балкану је у сваком случају непожељан“, закључивао је аутор извештаја Службе безбедности СС-а (Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS, у даљем тексту СД).³⁰⁾ Министарство иностраних послова страховало је од учвршћивања положаја РКЦ у НДХ, и на-

25) PA AA, Gesandtschaft Belgrad (RAV Belgrad), 62/7.

26) Понеки свештеници се експлицитно зову усташким (Ustascha – Pfarrer). Тако је у једном извештају Јоакиму фон Рибентропу официр СД-а преносио говор једног „усташког свештеника“ гимназијалцима у Осјеку, у којем је он изјавио да „у Хрватској ускоро неће бити више никакве друге религије.“ Аутор извештаја је сматрао да ово није изоловано мишљење једног свештеника, већ целог „система“ и подсећао је на акције усташког врха против свих некатоличких цркава (PA AA, Geheimakten (RZ 501), R60607).

27) PA AA, RAV Belgrad, 62/7.

28) Исто; PA AA, Referat D/Abteilung Inland (RZ 214), R 98808.

29) У истом извештају фон Рибентропу приложен је и меморандум СПЦ из јула 1941. године, и оцењено је да су у њему побројани злочини само део укупног броја недела усташке власти (PA AA, RZ 501, 60607).

30) PA AA, RZ 501, 60607.

лагало да се против „политичког католицизма“ мора борити „свим средствима која су на располагању“.³¹⁾ Другим речима, у немачком интересу није била потпуна елиминација православља на целом простору НДХ, јер би то аутоматско значило снажење утицаја Ватикана. Немци нису имали илузија да је оснивање ХПЦ стриктно верски чин. Дописник „Берлинер Берзенцајтунга“ из Загреба подвлачио је политички значај тог чина, сматрајући да је „сукоб између западног и источног Рима, који је присутан на овим просторима преко 1000 година, овим потезом превладан“.³²⁾ Међутим, Немци су закључивали да је Гермоген искључиво под притиском пристао да се стави на чело ХПЦ и да је потпуно пасиван. Преносили су да је он под контролом Министра правде Мирка Пука и да испуњава његова наређења.³³⁾ Међутим, они су поздравили оснивање ХПЦ, оцењујући то као пожељан и добар чин. Каше је извештавајући о првој служби у Загребу закључио да је то несумњиво позитивна мера.³⁴⁾

Оснивање ХПЦ покренуло је сукоб ове цркве са СПЦ и РЗЦ у којем власти НДХ нису ни желеле а ни могле да посредују, те је немачка страна преузела напоре да се тај сукоб донекле изглади и да се поремећена равнотежа на Југоистоку одржи. СПЦ, која се услед јавног антифашистичког деловања у марту 1941. и утамничења патријарха Гаврила налазила у врло неповољном положају према окупатору, одмах је осудила чин оснивања ХПЦ и предузела мере да обавести остале православне цркве о том неканонском чину.³⁵⁾ Тврдње проуштакских православца Милоша Оберкнежевића и Савића Марковића Штедимлије³⁶⁾ да је сам врх СПЦ одобравао оснивање ХПЦ и учествовао у њему представљају неистиниту и крајње малициозну конструкцију. Посебно се то уочава на тврдњи да је патријарх Гаврило одобравао оснивање и рад ХПЦ „преко митрополита Јосифа“, јер је у историографији одавно утврђено колико су њихови контакти били ретки и надзирани, те колико је

31) Исто.

32) Anonim, „Ostrom in Agram“, *Berliner Börsenzeitung* 24. 9. 1942.

33) PA AA, RZ 214, R 98808.

34) Иста оцена среће се и у другим немачким изворима (PA AA, RZ 509, R 67687; PA AA, RAV Belgrad, 62/7). Са друге стране, Штолцман је сматрао да ће „се Срби у потпуности супротставити тој мери и да неће доћи до релаксације односа“ (PA AA, RZ 214, R 98808).

35) Став СПЦ о оснивању ХПЦ дефинисан је одлуком Св. Арх. Синода од 30/17. априла 1942. године. Више о томе: „Одлука о т. зв. Автокефалној Хрватској Православној Цркви“, *Гласник СПЦ*, 4/1946, Београд, стр. 52–56.

36) Ове тврдње, преносе се, најалост, и у новијој историографији (Jure Krišto, *Sukob simbola*, нав. дело, стр. 249–250).

чврст био њихов став према окупатору и његовим помагачима у Југославији. Став Синода о оснивању ХПЦ предочили су министру Велибору Јонићу епископи Нектарије и Венијамин, 22. априла 1942. године, а он је потврђен званичном одлуком осам дана касније.³⁷⁾

Немачка се и раније налазила у посредничкој улози између усташких власти и Руске заграничне цркве, као у случају спора око забране употребе Јулијанског календара.³⁸⁾ У погледу оснивања Хрватске православне цркве и учешћа руских свештеника у њеном раду дошло је до дубоког и суштинског разилажења ставова нацистичке Немачке и РЗЦ. Након што је Гермоген стао на чело ХПЦ одржана је седница Синода РЗЦ на којој је расправљано о ставу према новопроглашеној цркви и њеном поглавару. Гермоген је оптужен да је прекршио дуг низ црквених закона и правила. Он је у писму митрополиту Атанасију признао да његов потез није у складу са канонским правом, што је оцењено као његово признање грешке.³⁹⁾ Синод РЗЦ сматрао је да Гермоген утолико заслужује још већу казну, јер свесно „кида“ део СПЦ која је прихватила избегле Русе после револуције и помогла им да преживе.⁴⁰⁾ Гермоген је стављен пред црквени суд, избачен из Синода РЗЦ и забрањено му је да служи божју службу. На тај начин РЗЦ поступила је канонски и вредносно исправно, штитећи организацију и интересе окупљене и угрожене СПЦ.⁴¹⁾

37) Михаил Витальевич Шкаровский, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви в годы Второй мировой войны“, нав. дело, стр. 248.

38) РААА, RZ 509, R 67687. Власти НДХ су прописале да је једини дозвољени календар грегоријански и да све цркве морају да се ускладе са тим. Против ове одредбе протествовао је митрополит Атанасије пишући Миинистру правде НДХ М. Пуку. У спору који је уследио учествовала је и Немачка евангелистичка црква која је оценивши овај корак усташких власти „изузетно тешким“ подржала молбу РЗЦ. Притисак Немачке уродио је плодом, и Влада НДХ допустила је РЗЦ да празнује своје празнике по јулијанском календару. Каше је у овом потезу видео знаке блажег става власти НДХ према православљу, додуше за сада искључиво према Русима. У целини посматрано, Руска загранична црква, која је према немачким проценама имала 6000 верника и 2 свештеника у НДХ, била је непризната али толерисана од стране усташких власти. Међутим, митрополит Гермоген покушавао је и током каснијег периода да јој одузме у потпуности надлежности у НДХ, што је на интервенцију Немаца и спречено (РА АА, RZ 509, R 67687; РА АА, RZ 214, R 98808).

39) Писмо је интегрално објављено у: Михаил Витальевич Шкаровский, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви в годы Второй мировой войны“, нав. дело, стр. 259.

40) РА АА, RAV Belgrad, 62/7.

41) Више о томе: Алексеј Ј. Тимофејев, *Руси и Други светски рат у Југославији*, ИНИС, Београд, 2010, стр. 100.

Став РЗЦ о ХПЦ био је јасан и чврст али су Немци онемогућавали његово обелодањивање. У званичном тексту Гермогенове осуде пажљиво је настојано да се потези шефа хрватске државе не критикују. Истакнуто је да немачка влада сва питања решава заједно са синодом РЗЦ и митрополитом Берлина и да се тако избегавају сукоби и све решава на обострано задовољство. Синод РЗЦ истовремено је тражио немачку помоћ у споразумевању са НДХ и обећавао да се, као ни до тада, неће мешати у хрватске прилике.⁴²⁾ Немци су од почетка јуна 1942. били свесни да РЗЦ неће подржати нову хрватску цркву и то им је представљало озбиљан проблем. Каше је, свега недељу дана након поменуте седнице Синода, обавештавао Бенцлера да би отворена борба два патријарха била из политичких разлога непожељна. Упутно би било сугерисати Атанасију да се макар отворено не супротставља стварању ХПЦ, закључивао је он.⁴³⁾ Бенцлер је преносио да је јавну осуду Гермогена од стране митрополита Атанасија спречила окупациона цензура у Србији. Такође је јављао да је из поверљивих извора сазнао да је Атанасије писмено јавио архиепископу Јосифу да он неће признати ХПЦ, да је она неканонска и да потез Гермогена није био у складу са његовим жељама.⁴⁴⁾ Бенцлер је сматрао да без наређења из Берлина не може да лично реагује код Атанасија, стога је за инструкције упитано Министарство иностраних послова, док је Атанасију неформалним каналима поручено да се у проповедима никако не дотиче питања ХПЦ.⁴⁵⁾ Инструкција из Берлина није било током јуна и јула што је изазивало извесну конфузију међу немачким окупационим органима.

Током јула Заступништво Немачке у Београду посетио је утицајни белогардејски емигрант гроф Грабе,⁴⁶⁾ и предао меморан-

42) РААА, RAV Belgrad, 62/7.

43) Исто.

44) О томе детљаније у телеграму представника немачког Министарства спољних послова у Србији својим надлежнима, датованог са 16. јуном, који је објављен у: Михаил Виталевич Шкаровский, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви в годы Второй мировой войны“, нав. дело, стр. 260–261.

45) РААА, RAV Belgrad, 62/7.

46) Гроф Грабе (рођен као Јуриј/Георгиј Павлович Грабе, у монаштво од 1979. Григориј) био је један од утицајних белогардејских емиграната у Краљевини Југославији, који је био повезан са многим личностима у југословенској политици и култури. Повремено је писао за „Хришћанску мисао“. Након пропасти Пољске обратио се Немачкој за помоћ око његове породице која је живела у Пољској а која је тада остала у совјетском делу. Немачко министарство спољних послова је оценивши његову важност одлучило да изађе у сусрет његовој молби (РА АА, RAV Belgrad, 63/11). Иако услед недостатка извора није сасвим разјашњен крајњи исход овог случаја, из каснијих се извора може сазнати да Грабе није заборавио услугу коју су му Немци учинили. Бенцлер је закључивао током

дум о нормализацији односа између ХПЦ и РЗЦ. Замолио је да се то сматра личним његовим радом без консултација са РЗЦ. Из разговора са њим стечен је утисак да се Атанасије веома боји да ће настанком ХПЦ изгубити своје многобројне присталице и вернике у Хрватској.⁴⁷⁾ У меморандуму је помињана могућност верског рата, понашање католичке цркве у Пољској, покушаји унијаћења итд. Грабе је тврдио да ће ХПЦ увек изгледати нелегитимно у очима верника и да је њено стварање дало још материјала непријатељским силама, које и овако имају снажну пропаганду против НДХ. Он је напоменуо да непријатељски став СПЦ према ХПЦ свакако резонује међу православним становништвом у НДХ, што не погодује смиривању ситуације. У свом меморандуму Грабе је истицао да би било боље да се уместо аутокефалности тражила аутономија за цркву у Хрватској, да би се она можда могла добити уз сагласност СПЦ. Као решење предлагао је повлачење Гермогена под изговором старости, чиме би се то питање изнова отворило. Поновно отварање тог питања могло бити опасно по православни живаљ у Хрватској, те би се СПЦ могла приволети да на место Гермогена доведе неког другог руског јереја или чак моравског епископа Горазда,⁴⁸⁾ који би због своје чешке националности могао бити прихватљив за НДХ. Грабе је указивао да би се из тако остварене аутономије накнадно могла родити аутокефалност.⁴⁹⁾

Писмена упутства из Берлина о држању према ХПЦ нису стигла ни током августа 1942. Историјски извори сведоче само да је Бенцлер током свог боравка у Берлину добио усмене инструкције.⁵⁰⁾ Њему је речено да је оснивање ХПЦ поздрављено јер оно води смањењу тензија између Срба и Хрвата. Избор митрополита Гермогена учињен је без немачког одобрења и Берлин одбија да прихвати било какву одговорност за то. Било би пожељно када би се његов положај могао поставити на легалне основе у погледу канонског права, што је поверено Бенцлеру у задатак. Његова забрана да се митрополит Атанасије огласи против ХПЦ у штампи

1943. да је он у добрим односима са њиме (РА АА RAV Belgrad, 62/8). Грабе је после рата већи део живота провео у емиграцији у САД, где је био епископ вашингтонски и флоридски. Преминуо је 1995. године.

47) РА АА, RAV Belgrad, 62/7.

48) Епископ Горазд (Павлик) био је чешки духовник, који је након конвертирања у православље постао епископ Моравске и Шлезије 1921. године. Рукоположио га је патријарх српски Димитрије. Због пружања уточишта атентаторима на Рајнхарда Хајдриха био је стрељан од немачких власти 1942. године.

49) РА АА, RAV Belgrad, 62/7.

50) Исто.

оцењена је као потпуно оправдан потез. Закључено је да РЗЦ не треба да се меша у то питање.⁵¹⁾

Иако у великој мери пасиван, митрополит Гермоген неколико пута је показивао иницијативу и на своју руку повлачио политичке потезе. Свестан чињенице да се његовој цркви приклонило свега 25–30 свештеника он је настојао да привуче многобројне свештенике СПЦ који су пребегли од усташких злочина у окупирану Србију. Василије Шурлан сматрао је да би, од око 200 свештеника избеглих и протераних у Србију, многи желели да учествују у обнови црквеног живота, али да се анти-немачки и анти-хрватски елементи међу њима морају одстранити.⁵²⁾ У том циљу упућен је у Србију Гермогенов секретар Милош Оберкнежевић, са задатком да неформалним каналима врбује избегле свештенике за ХПЦ. Немци су били свесни опасности његове мисије, и обавестили су Владу НДХ да они никако не могу да гарантују за Оберкнежевићеву безбедност у Београду.⁵³⁾

У решавање ситуације настале након проглашења ХПЦ укључили су се и представници колаборационистичке управе у Србији. Посебно активан био је Министар просвете Велибор Јонић, у чији су ресор улазили и црквени послови.⁵⁴⁾ Јонић се обратио немачким властима писмом током јула 1942. у којем је образложио неканонски положај ХПЦ и проблеме које је њено проглашење изазвало.⁵⁵⁾ Он је посетио Бенцлера и замолио га да проследи у Министарство спољних послова Немачке меморандум СПЦ о ст-

51) Исто.

52) Исто.

53) Исто.

54) Велибор Јонић (1892–1946) имао је бурну политички каријеру у међуратном периоду, током које је прешао пут од левог крила Земљорадничке странке до секретара ЈНП Збор. Био је уредник „Народне одбране“ и секретар Југословенске акције. Након разлаза са Љотићем 1938. политички се пасивизирао и активирао се тек у Савету комесара Милана Аћимовића. Био је комесар Министарства просвете, а потом, од октобра 1941. и министар у Недићевој влади. Припадао је кругу блиских Недићевих сарадника, учествовао је у пропаганди и био један од главних протагониста колаборационистичке културне и националне политике. Пред југословенско судство је изведен у оквиру поступка против генерала Драже Михаиловића и осуђен на смрт стрељањем (Александар Стојановић, *Идеје, политички пројекти и пракса Владе Милана Недића*, ИНИС, Београд, 2015, стр. 200–206).

55) РА АА, RAV Belgrad, 62/7. Сасвим другачије виђење Јонићеве улоге у околностима изазваним оснивањем ХПЦ изнео је, у својим мемоарским списима, митрополит скопски Јосиф (Цвијовић), који је за време окупације предводио СПЦ уместо утамниченог патријарха Гаврила. Према митрополитовим мемоарима, Јонић је чак изнео предлог владикама да епископи Нектарије и Венијамин оду у Загреб, прихвате се хрватског држављанства и стану на чело ХПЦ (Јосиф, митрополит скопски, *Мемоари* (приредио: Велибор Цомић), Светигора, Цетиње, 2006, стр. 227).

варању ХПЦ. Јонић је Бенцлеру у поверењу показао меморандум, који је према мишљењу немачког дипломате био у тој мери непријатељски према НДХ да његово даље слање није долазило у обзир. Извештавајући своје министарство о том сусрету Бенцлер је пренео да је саветовао Јонића да се тај меморандум ублажи.⁵⁶⁾ Такође, министар просвете се у више наврата ангажовао у циљу заштите имовинских права СПЦ у Хрватској.⁵⁷⁾ На поновљене захтеве да се заштити имовина СПЦ у НДХ реаговао је Бенцлер упитавши Министарство за мишљење, одакле му је стигао одговор да „када се сагледа данашња политичка ситуација у НДХ не чини се сврсисходним разјашњење питања црквене имовине СПЦ“, и да се одбија захтев министра Јонића.⁵⁸⁾ У нерешавању питања имовине Немци су видели још једну полугу притиска на СПЦ у намери да је приволе на сарадњу, превасходно на пољу умиривања устанка у Србији али и у НДХ.

Димитрије Љотић, вођа покрета Збор и сива еминенција колаборације у Србији, имао је другачије виђење оснивања и улоге ХПЦ од његовог некадашњег политичког саборца Јонића. Заправо, сам Љотић је након оснивања ХПЦ променио мишљење и стратегију деловања према проблему Срба у НДХ.⁵⁹⁾ Документа немачког порекла указују да је Љотић тврдио да се ствар везана за настанак ХПЦ мора посматрати са канонске и политичке стране. Митрополит Гермоген био је, према канонском праву, неправедно на челу ХПЦ, и то је виђено као ствар која се не може више исправити. Са политичке стране, међутим, Љотић је оснивање ХПЦ видео као околност која је несумњиво довела до јасног олакшања. Стога је, у један извештај о разговору са Љотићем, Феликс Бенцлер унео: „О томе не жели више отворено да говори, али ја имам утисак, да он није незадовољан тиме како је то остварено (стварање ХПЦ, прим. аут.)“.⁶⁰⁾ Резимирајући све ставове о оснивању ХПЦ до којих је до-

56) Исти савет добио је Јонић и од војног заповедника у Србији (РА АА, RAV Belgrad 62/7).

57) Исто.

58) Исто.

59) Он је раније, током јуна 1941. покушавао да преко познаника и саборца у Хрватској добије податке о страдању Срба у НДХ, желећи да тај извештај публикује. Међутим, никакви конкретни кораци да се ово учини нису предузети. Љотић се потом, писмено обратио београдском католичком надбискупу Ујчићу замоливши га да се заузме за Србе у Хрватској, али ни на то писмо није добио одговор. У разочарењу је доушнику БДС-а рекао да „католичка црква нема ничег заједничког са хришћанством“. Архив Србије (АС), фонд Безбедносно-информативна агенција (БИА), II-69, БДС досије Милана Недића, стране 60-66.

60) РА АА, RAV Belgrad, 61/2. У наведеном извештају Бенцлер је означио Љотића као доброг познаваоца црквених прилика.

шао од својих саговорника у Србији, Бенцлер је, упркос Љотићевом ставу да се Гермогеново именовање не може изменити, надлежнима предлагао идеју грофа Грабеа о повлачењу митрополита због старости или болести. Гермоген је био неприхватљив и српској и руској заграничној цркви: за СПЦ из националних разлога а за РЗЦ због тога што јој је на тај начин одузет део пастве.⁶¹⁾

Упркос настојањима колаборациониста, те захтевима представника СПЦ и РЗЦ, Немци нису предузели никакве кораке против ХПЦ нити су инсистирали на смени њеног митрополита. До краја рата подржавали су је са извесним резервама, свесно калкулишући превасходно са улогом РЗЦ у антикомунистичкој пропаганди, што ће бити тема другог истраживачког рада.

ЗАКЉУЧАК

Питање оснивања ХПЦ значајно је утицало на међуверске и националне односе на простору окупиране Југославије, али и на односе између Немачке и појединих њених ратних савезника. За усташку власт ХПЦ је представљала нови инструмент притиска на Србе и даљи корак ка њиховом „враћању вери дједова“, док је за Србе и СПЦ она представљала још један удар на њихове интересе и јасно је од самог оснивања посматрана као непријатељска.⁶²⁾ Немачка подршка била је заснована на претерано оптимистичној процени да ће њено оснивање довести до поправљања српско-хрватских односа и смиривања устанка у НДХ. Та подршка није била безусловна и била је ограничена на српско питање. Немцима је Руска загранична црква била неупоредиво важнија институција због њене пропагандне важности у борби са „безбожним“ Совјетима. Немци су активно осујетили сваки покушај митрополита Гермогена да прошири своје ингеренције на рачун РЗЦ. Такође ни саме усташе нису биле заинтересоване за конфронтацију са Немцима, у намери да остваре апсолутна права ХПЦ на целој територији НДХ, већ превасходно настојали да преко ње ликвидирају СПЦ и пацификују њену паству. Колаборационисти у Србији имали су различите ставове у погледу ХПЦ али нису имали великог утицаја на

61) РА АА, RAV Belgrad, 62/7.

62) Јуре Кришто закључно је да је оснивање ХПЦ било плод сложених политичких околности, а циљ смиривање српског становништва уочи извођења великих операција против покрета отпора. Он наводи да је оснивање ХПЦ од верника прихваћено са одобравањем и да је послужило сврси, премда не упућује на изворе који би му омогућили овакав закључак (Jure Krišto, *Sukob simobola*, нав. дело, стр. 262).

развој догађаја. Покушаји Велибора Јонића и Димитрија Љотића да утичу на немачки став по овом питању прошли су без успеха.

Документи из Архива Министарства спољних послова убедљиво доказују да иницијатива за оснивање ХПЦ није потекла из самог Министарства. С обзиром на то да су акције немачких органа биле често неусаглашене и повремено чак противуречне, не можемо у потпуности искључити могућност да је поменута иницијатива потекла из немачких обавештајних структура. Релевантна истраживања и бројни извори у које смо имали увид указују да је оснивање ХПЦ највероватније била акција усташког врха коју су немачки органи подржавали. Претпоставке о тобожњем пристанку и подршци том чину из СПЦ, а и из РЗЦ, у потпуности су демантоване релевантним историјским изворима од којих су многи наведени у овом раду.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- **Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Политички архив Министарства спољних послова Савезне Републике Немачке):**

Фондови:

RZ 214 - Referat D/Abteilung Inland

RZ 501 - Geheimakten

RZ 509 - Geistliche Angelegenheiten

RAV Belgrad - Gesandtschaft Belgrad

Архив Србије

Фонд:

БИА – Безбедносно-информативна агенција

ЛИТЕРАТУРА

Ђурић Вељко, *Голгота Српске православне цркве 1941–1945*, Ами, Београд, 1997.

Ђурић Вељко, *Српска православна црква 1941–1945*, докторска дисертација, Нови Сад, 1996.

Ђурић Вељко, *Усташе и православље. Хрватска православна црква*, Космос, Београд, 1989.

Жутић Никола, „Римокатолицизам и геноцид у НДХ“, у зборнику: *Геноцид у 20. веку на простору југословенских земаља* (приредио: Јован Мирковић), Музеј жртава геноцида–ИНИС, Београд, 2005, стр. 347–348.

Јосиф, митрополит скопски, *Мемоари* (приредио: Велибор Џомић), Светигора, Цетиње, 2006.

- Крестић Василије, *Досије о генези геноцида над Србима у НДХ*, Прометеј, Нови Сад, 2009.
- Крестић Василије, *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848–1914*, ЗУНС, Београд, 2010.
- Крестић Василије, *Геноцидом до Велике Хрватске*, Катена Мунди, Београд, 2015.
- Мирковић Јован, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, Свет књиге, Београд, 2016.
- „Одлука о т. зв. Автокефалној Хрватској Православној Цркви“, *Гласник СПЦ*, 4/1946, Београд, стр. 52–56.
- Пилиповић Радован, „Момчило Ђујић и Василије Шурлан – два антипода у свештеничким мантијама“, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, бр. 3/2011, Бања Лука, стр. 339–355.
- Стојановић Александар, *Идеје, политички пројекти и пракса Владе Милана Недића*, ИНИС, Београд, 2015.
- Слијепчевић Ђоко, „Хрватска православна црква‘. О једној књизи и поводом ње“, *Глас канадских Срба*, 25. април 1985.
- Тимофејев Алексеј, *Руси и Други светски рат у Југославији*, ИНИС, Београд, 2010.
- Шовљаков Мара, „Галерија ликова Хрватске православне цркве“, *Споменица историјског архива „Срем“*, бр. 9, 2010, стр. 66–84.
- Шкаровский Михаил Витальевич, „Создание и деятельность Хорватской Православной Церкви в годы Второй мировой войны“, *Вестник церковной истории*. 2007. № 3(7), Москва, стр. 221–262.
- Anonim, „Ostrom in Agram“, *Berliner Börsenzeitung* 24. 9. 1942.
- Barić Nikica, „O osnutku i djelovanju Hrvatske pravoslavne crkve tijekom 1942. i 1943. godine: primjer Velike župe Posavje“, *Croatica Christiana Periodica*, No. 74, стр. 135–163.
- Bartulin Nevenko, „Ideologija nacije i rase: ustaški režim i politika prema Srbima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941–1945.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povjest*, Vol. 39, 2007, стр. 209–235.
- Budak Mile, „Govor u Slavonskom Brodu“, *Hrvatski narod*, 16. 6. 1941.
- Geiger Vladimir, „Smrtna presuda Vojnog suda Komande grada Zagreba poglavaru Hrvatske pravoslavne crkve u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj mitropolitu Germogenu 1945. godine“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, Knj. 2, Fridrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000, стр. 569–582.
- Jareb Mario, *Mediji i promidžba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2016.
- Jelić–Butić Fikreta, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941–1945.*, Liberšcolska knjiga, Zagreb, 1977.
- Kisić Kolanović Nada, „Siegfried Kasche: njemački pogled na Hrvatsku 1941. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, бр. 3/2011, Zagreb, стр. 773–800.

- Kisić-Kolanović Nada (priredila), *Vojskovođa i politika. Sjećanja Slavka Kvaternika*, Golding Marketing, Zagreb, 1997.
- Krišto Jure, *Sukob simbola. Politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Globus, Zagreb, 2001.
- Krišto Jure, „Crkva i država. Slučaj vjerskih prijelaza u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Dijalog povijesničara – istoričara*, 1, Fridrich Naumann Stiftung, Zagreb, 2000, стр. 189–205.
- Lovirć Edo, „O nazivu istočne crkve u području Kraljevine Hrvatske i Slavonije do konca Svjetsog rata“, *Alma mater Croatica. Glasnik hrvatskog sveučilišnog društva*, god. V, Zagreb, rujan 1941, br. 1.
- Lozo Svetozar, Doder Milenko, „Hrvatska pravoslavna crkva – agentura okupatora“, *Vijesnik*, Zagreb, februar–mart 1976.
- Milošević Slobodan D., *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945*, Narodna knjiga–ISI, Beograd, 1981.
- Oberknežević Miloš, „Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva“, *Hrvatska revija*-otisak, Barcelona-Munchen, 1979.
- Pavelić Ante, *Hrvatska pravoslavna crkva*, Domovna, Madrid, 1984.
- Požar Petar, *Hrvatska pravoslavna crkva u prošlosti i budućnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1996.
- Vujeva Tomislav, *Kollaboration oder begrenzte Loyalität? Die historiographische Diskussion um Erzbischof Alojzije Stepinac von Zagreb und den katholischen Klerus in Unabhängigen Staat Kroatien (1941-1945)*, Doktorarbeit, Wien, 2009.
- Vuković Tomislav, „Kako su Hrvati i Slovenci postali pravoslavni Srbi“, *Glas koncila – katolički tjednik*, br. 10, 10. mart 1991.

Aleksandar Stojanovic, Rastko Lompar

FOUNDING OF THE CROATIAN ORTHODOX CHURCH IN THE CONTEXT OF GERMAN POLITICS AND WAR INTERESTS IN OCCUPIED YUGOSLAVIA

Resume

Questions of initiative, motives and responsibility for founding of the Croatian Orthodox Church (COC) have been discussed in both Serbian and Croatian historiography for several decades now. Serbian authors tend to see the COC as mere phase of the Ustasha genocide on Serbs or as an instrument for denationalization and assimilation of Serbs in the Independent State of Croatia (ISC). Some Croatian author recognize this stance as just, while others strongly disapprove, insisting

that founding of the COC was a positive step toward reconciliation and “normalization” of Serbo-Croatian relations, an instrument for dismantling of “great-Serbian hegemony”. Primary historical sources, of both German and Croatian origin, show that the initiative came from the very top of the Ustasha regime, supported by German institutions and with main goals to prevent further growth of the uprising and to pacify Serbian population. Historical sources reveal a complex but pragmatic approach of German Ministry of foreign affairs in occupied Yugoslavia, with primary focus on war and political interests of Nazi Germany. This article shows that the foundation of the COC was a result of complex political, security and national relations in the ISC, a part of multilayer solution of so-called Serbian question. Historical sources downplays the role of German informative organizations (Gestapo, Abwher, SD) as creators of the COC, although their role in recruitment of clergy cannot be overlooked.

Keywords: Croatian Orthodox Church (COC), Russian Orthodox Church in Exile, Serbian Orthodox Church (SOC), Independent State of Croatia (ISC), German diplomacy

---

* Овај рад је примљен 01. јула 2017. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. августа 2017. године.